

М.М. Кисельов

СФЕРА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті подається аналіз сучасних уявлень про антропосферу з урахуванням масштабних цивілізаційних змін, що зумовлюють антропологічну кризу і ставлять під загрозу майбутнє цивілізації.

Ключові слова: антропосфера, ноосфера, природа, культура, людина, екологія, етика...

Сучасний стан антропосфери, сфери людського буття є одною з головних та актуальних проблем у філософських та наукових дослідженнях і, звичайно, на терені публіцистики. Головна причина того, що сучасний «світ людини» є кризовим полягає в тому, що прогресує диспропорція між технічними (технологічними) можливостями людини і її духовно етичним розвитком. В наш час помітно втрачена позитивістська віра в месіанське поклонання науки та досягнення справедливого й високогуманного суспільства. Аналітики пишуть про кризу ідей, світоглядну кризу не лише окремої людини, а всього людства.

Загалом виокремлюються наступні симптоми цієї кризи: розчарування, втрата сенсу життя, прогресування різноманітних морфологічних захворювань на тлі загалом розвиненої медицини, тривожності та депресій, брак відчуття щастя й спокою, відчуття марності життєвих зусиль, пониження значущості сім'ї та сімейних цінностей тощо. Інакше кажучи, сучасна людина втрачає ґрунт під ногами. Домінує перманентне відчуття небезпеки. Складається враження, що чим успішнішим є людство в аспекті науково-технічного розвитку, тим невизначенішим і загрозливішим уявляється його майбутнє. Головними чинниками сучасної еколого-антропологічної кризи вважаються:

- конфлікт природного та соціального;
- деформація традиційних інститутів культурної спадковості;
- нарощення деструктивних соціальних практик;
- втрата позитивного образу майбутнього.

«У сфері гуманітарного знання антропологічна криза виражається в домінуванні концепцій, сповідуючих так званій «негативний антропологізм» з його запереченням самостійної ролі людини в процесі функціонування сучасних соціальних систем» [14, 106].

Набуває поширення міркування що сучасна людина почувається закинutoю в чужий їй світ, втрачає здатність співвідносити себе із природою і навіть із створеними нею ж соціальними та, навіть, побутовими реаліями. Під впливом масового конвеєрного виробництва, повсякденної марноти в погоні за хлібом насущним вона зробилася «одномірною», морально, естетично та емоційно нерозвиненою. Із самодостатньої цінності та «царя природи» вона перетворилася в пересічний засіб виробництва, економіки, держави тощо. Наш сучасник сприймає природу фрагментарно й не схильний бачити її як ціле. Він спрощує наслідки своїх дій, нехтує ними й поводить себе так, немовби існує окремо від природи. Тому усвідомлення складних об'єктивних, як соціокультурних так і природних (екологічних) реалій світу, в якому живе сучасна людина, постає як першочергова задача, без вирішення якої подальший розвиток цивілізації видається дуже проблематичним. Про це переконливо свідчать матеріали Міжнародних форумів в Ріо-де Жанейро (1992), Йоганнесбурзі (2002) та Ріо-де Жанейро (2012).

Умберто Еко, Ульріх Бек, Йохан Хойзінга, Стівен Армстронг та ін. доволі вмотивовано пишуть про наступ «нового середньовіччя» або «нового феодалізму», який стимулюється інформаційно-технічною революцією. Тут доречним буде згадати, що ідея про трансформацію техногенної цивілізації в «нове середньовіччя» була висунута М. Бердяєвим ще в 1923 р. Ознакою такої трансформації він вважав порушення певного балансу між раціоналізмом та ірраціоналізмом на користь останнього. «Це звернення до середньовічних начал характерне також і для кінця ХІХ століття, коли відбувається містичний рух у відомих колах духовної культури» [1, 114]. Переконливими індикаторами цього процесу, за Умберто Еко,

е деградація центральної влади (тенденція до децентралізації); віддаленість «еліти» від пересічних громадян (будинки представників істеблішменту нагадують замки феодалів); невпевненість у майбутньому та очікування новітніх версій «кінця світу» (апокаліптичні медитації щодо невідворотності ядерної та екологічної катастроф). Олігархи стають головною структурою державної машини, мають армії приватних охоронців і уникають контролю урядів та податків, утискується середній клас, який вважається основою демократії.

Активно формується ринок «спірітуальних послуг»: знову виходять на історичну арену ворожбити, ясновидці, цілителі, гадалки, екстрасенси. Астрологічні прогнози в сучасних ЗМІ передаються разом з прогнозами погоди. Нині в Росії за інформацією ВОЗ практикують біля 800000 екстрасенсів, гадалок, шаманів, астрологів, всіляких цілителів. Для порівняння – вчених в Росії біля 400000 [7, 18]. Гороскопів нині складається в тисячі раз більше ніж у Середньовіччі. Анатоль Франц у свій час слушно зазначав, що середньовіччя закінчилось лише в посібниках з історії.

Дисгармонія між духовно-етичним та матеріальним розвитком людства призводить до того, що сучасна людина за умов успішного науково-технічного поступу все більше відчуває дискомфортність власного існування. Персонаж роману «Ім'я рози» Умберто Еко старець Хорхе, пророкуючи про прихід Антихриста, розповідав колегам про такі «знаки» його приходу: – «І настане час, коли розповсюдиться беззаконня, сини піднімуть руку на батьків, жінка зло умислить на чоловіка, чоловік поставить жінку перед суддями, пани стануть нелюдними до підданих, а піддані – непокірними перед панами, не буде більше поваги до старших, незрілі юнаки будуть вимагати влади, робота перетвориться в даремний клопіт і скрізь будуть лунати пісні у славу гріха, у славу розпусти і абсолютного зневажання пристойностей» [21, 509]. Складається враження, що те, чим преподобний Хорхе так вразив братію, сьогодні стає реальністю.

Аналізуючи причини моральної деградації західного суспільства Папа Римський Іоанн Павло II звертав увагу на занепад людської особистості, зведення її до функцій виробника та споживача. Сучасна людина масового суспільства являє собою карикатуру на замисел Божий. Нині чинний Римський Папа Франциск наголошує на відповідальності сучасної людини у всіх сферах її діяльності. Довкілля не можна ні зводити до об'єкта маніпуляції та експлуатації, ні абсолютизувати й ставити понад гідність людської особи. Екологічна криза однозначно тлумачиться як моральна проблема.

Ще М. Хайдеггер зазначав, що під загрозою знаходиться сама **укоріненість** (*Bodenständigkeit* – осідлість) людини. Втрата коренів та традицій, що викликається не лише зовнішніми обставинами або недбалістю способу життя людей, а спричиняється «самим духом часу, в якому ми народжені». Людина виявилася пересаженою в іншу дійсність. Світ став «відкритим для атак вичислювального мислення». «Природа стала лише гігантською бензоколонкою, джерелом енергії для сучасної техніки та промисловості». В усіх сферах свого буття людина буде все більше залежати від техніки. Техніка повсюду, що-хвилини нав'язує себе людині, вона давно вже переросла нашу волю і здатність приймати рішення. Людина виявилася не готовою до таких змін [20, 106-108]. Песимістичні оцінки і такі ж прогнози майбутнього цивілізації стають загальним місцем у філософській, науковій, соціологічній і, особливо, футурологічній літературі. На тлі в'ялого гуманізму панує **сцієнтизм, техніцизм, бюрократизм і посередність**, ніхто не бере на себе відповідальність, розлад виховання та освіти супроводжується духовним самоспущенням (К. Ясперс). Стає «нормальною» ситуація, коли бідні утримують заможних. Домінує масова культура споживання. Реклама невтомно генерує нові, штучні бажання та цілі. У бідних країнах більшість населення потерпає від голоду. В розвинених країнах основу раціону складають м'ясні та солодкі страви, що призводить до розвитку надмірної ваги й супутніх їй небезпечних хвороб, «хвороб достатку», на боротьбу з якими витрачаються величезні кошти. Системи охорони здоров'я, ігноруючи настанови Гіппократа, спрямовані на одержання прибутку, неминуче починають нехтувати медичними потребами економічно слабких верств населення. Величезна потреба в нових препаратах проти інфекційних хвороб не задовольняється, оскільки фармацевтичні компанії не знаходять достатньо платоспроможних клієнтів. Тим часом ринок ліків проти грибків, ожиріння, облісіння, зморщок та імпотен-

ції обраховується мільярдами доларів. Відбувається прогресуюче виснаження природних ресурсів. Людство споживає набагато більше, ніж це необхідно. Складається враження, що усі працюють на економічну еліту світу. Народи терплять милітаризацію економік, дефіцит бюджету та соціальних програм. (Дж. Штігліц). У свій час М. Ганді зазначив, що світ достатньо великий, щоб задовольнити потреби людства, але надто малий, щоб задовольнити людську жадібність. Таким виглядає «світ людини» на сьогодні.

Антропосферу визначають як складову частину **соціосфери** (термін запропонований Е. Гірусовим та А. Урсулом), яка охоплює людство (сукупність індивідів), сферою життя і діяльності людини. Поряд з цим традиційно вважається що навпаки – соціосфера є складовою антропосфери. Видається, що другий варіант є більш коректним, позаяк людина в соціосфері продовжує бути фактично авітальною «сукупністю суспільних відносин». Цілісність соціального та природного, що саме й репрезентує «світ людини» найбільш адекватно передає термін антропосфера. Загалом до сьогодні точаться дискусії навколо семантики, співмірності та співвідношення численних «сфер», які отримали поширення в науковому та філософському аналізі. До них відносяться (крім антропосфери та соціосфери) **біосфера, ноосфера, техносфера, біотехносфера, пневмосфера, інтелектосфера** тощо. Своєрідна мода на поділ планетарної реальності на окремі «сфери» інспірувала проблеми невизначеності що куди входить і яка «сфера» є більш загальнішою та важливішою. Активно проводяться дискусії щодо співвідношення цих «сферних утворень». Означена тенденція набула такого поширення, що навіть робилися спроби залучення «сферного принципу» як певної загальнонаукової методологічної моделі. Зокрема Л. Семашко пропонував такі «інтегруючі» терміни, як «сферна філософія», «сферна онтологія», «сферна діалектика», «сферна гносеологія» та «сферна соціологія» [16]. Така вкрай фрагментарна «сферологія» призводить до того, що втрачається цілісність феномена антропосфери, цілісність феномена «світу людини», для якого важливим є все: людина з її інфраструктурою, будь який без виключення представник живого чи окремі екосистеми. Як доречно зазначав В. Іванов, філософія не просунулась далі вузько антропологічного або екзистенціалістського тлумачення людської сутності. І до сьогодні залишаються розведеними дослідження природи, суспільства та людини. Необхідність інтеграції природничо-наукової та соціо-гуманітарної культур усвідомлюється і маніфестується, проте далеко ще не подолана тенденція досліджувати «світ поза людиною», а «людина поза світом» [18, 3-4].

Важливим компонентом антропосфери є «сфера живого». Отже, **біосфера** (грецьк. *bios* – життя і *sphaire* – куля) – оболонка земної кулі, в якій існує або існувало життя; частина земної кори, склад та енергетика якої зумовлені життєдіяльністю живих організмів, минулих та сучасних “хвиль життя”. Перші уявлення про біосферу як сукупність життя пов’язані з творчістю Ж.-Б. Ламарка. Сам термін “біосфера” ввів до наукового обігу Е. Зюсс (1875) для визначення тонкої плівки життя на земній поверхні.

Найбільш систематичне й цілісне вчення про біосферу належить В. Вернадському, який виявив єдність хімічного складу живих організмів і їхнього неорганічного оточення, переконливо аргументував першочергове значення живої речовини в проходженні геологічних процесів у верхніх шарах земної поверхні (утворення ґрунту, зміни у хімічному складі атмосфери та гідросфери тощо), що дало підстави тлумачити біосферу як сферу життя, яка включає в себе не лише організми, а й навколишнє середовище. Жива речовина є найбільш суттєвим геохімічним та енергетичним чинником планетарного розвитку, створювачем і носієм вільної біогеохімічної енергії. Харчування, дихання й розмноження організмів і пов’язані з цим продукти накопичення й розкладу органічної речовини забезпечують постійний коловорот речовин та енергії. В процесі біогеохімічних циклів атоми більшості хімічних елементів проходять безкінечну кількість разів через живу речовину. Біосфера є цілісною оболонкою, продуктом коеволюції органічного світу, хімізму земної кори та геологічних перетворень на планеті. Була створена низка наукових напрямків, які становлять сучасну **біосферологію**. Так В.Вернадський створив біогеохімію; В.Сукачов – біогеоценологію; Б.Полинов – геохімію ландшафтів; О.Чижевський – космобіологію тощо.

Упродовж складного й драматичного розвитку життя на планеті неодноразово відбувалася зміна одних груп організмів іншими, проте геохімічні функції живого зберігалися.

Сукупна діяльність живої речовини неперервно підтримувала відносний гомеостаз на планеті. З появою людини виникає новий чинник перетворення поверхні Землі – антропогенний. Біогеохімічний вплив діяльності людини на всі без винятку фрагменти біосфери стає домінуючим. Розвиток її починає визначатися, за В. Вернадським, «науковою думкою як планетним явищем», «культурною біогеохімічною енергією», внаслідок чого біосфера закономірно переходить в ноосферу.

Ноосфера (від грецьк. *noos* – розум) – новий еволюційний стан, наступний після біосфери етап розвитку органічного світу, пов'язаний з появою людини. Термін запровадили французький філософ та математик Е. Леруа (*Le Roy*) та французький антрополог і філософ-неотоміст Тейяр де Шарден (*Teilhard de Chardin*). Цілісне вчення про ноосферу було створено В. Вернадським. Становлення й розвиток людства як нової перетворюючої природу сили призводить до виникнення нових форм обміну речовиною та енергією в біосфері та активізації в ній проходження біогеохімічних процесів. Розвиток науки та виробництва забезпечує входження в новий період в історії планети. «Біосфера перейшла або, вірніше, переходить у новий еволюційний стан – в ноосферу, перетворюється науковою думкою соціального людства» [3, 21]. Розумна людська діяльність, що спирається на наукову думку, стає головним визначальним фактором розвитку біосфери, новою формою біохімічної енергії – «енергії людської культури, або культурної біогеохімічної енергії». Людина на цьому етапі постає як геологічна сила, що перебудовує «працею й мисленням» сферу життя. Ноосфера – це стан гармонії у відносинах між людьми, людей з природою і в самій природі. Планомірне і свідоме перетворення природи «силою наукової думки» має привести до торжества розуму і гуманізму.

Природа, людське суспільство і наукова думка розглядалися В.І.Вернадським в їх нероздільній цілісності, як єдина оточуюча нас реальність. Причому ця цілісність досягалася не за допомогою традиційних натурфілософських побудов, а на ретельно аргументованих наукових фактах. Звідси й безпрецедентне по своїм масштабам **узагальнення еволюційного процесу планети** як взаємодії космічного, геологічного, біогенного й антропогенного – головних складових феномену біосфери.

Разом з тим В. Вернадський постійно розмірковував над питанням: чи зможе людина розумно скористатися своєю могутністю і поводитися настільки **зважено**, щоб приносити лише користь собі та природному оточенню. Як виявилось згодом, «спрямована розумом культурна біогеохімічна енергія» нерідко виявляє себе надзвичайно небезпечною для самої ж людини. У зв'язку з цим, в наш час класична концепція ноосфери сприймається дещо скептично. Людина в сучасному світобаченні все менше постає як деміург, який свідомо й послідовно перетворює біосферу в ноосферу. Як пише сам В. Вернадський людина з самого початку прагнула до відокремлення від оточуючої її живої природи. «Її відмінність від всього живого, нова форма влади живого організму над біосферою, більша її незалежність, ніж усіх інших організмів, від її умов є головним чинником, який в кінці кінців проявився в геологічному еволюційному процесі створення ноосфери» [3, 29].

І якщо раніше це проявлялося стихійно, то з появою ноосфери воно стає усвідомленим. Як на сьогодні це міркування викликає певний скепсис. Стає очевидним, що «геологічний» вплив людства на всі без винятку фрагменти біосфери менш за все може бути поцінований як свідомий та розумний. Проте й нині, коли стан глобальної гармонії далекий від досягнення, і замість очікуваної гармонії людство, саме завдяки своїй діяльності, опинилося в ситуації екологічної кризи, зберігаються сподівання, що ноосферний підхід все ж таки є однією з методологічних підвалин вирішення глобальних проблем сучасності загалом і екологічних зокрема.

Певним епіцентром дискусій з цього приводу є концепція **переходу** біосфери в ноосферу, започаткована В. Вернадським. Дискусійним залишається питання стосовно того – означений перехід вже здійснений, чи лише відбувається, чи лише буде відбуватися в майбутньому? Що буде із «сферою живого» в результаті цього переходу? Перехід від біосфери до ноосфери вважається одним із значимих і, разом з тим, недостатньо прояснених компонентів творчого спадку В. Вернадського. Ця проблема невпинно актуалізується і, водночас, найбільш мабуть з написаного ним, піддається критиці за сциентизм та утопіч-

ність, особливо на тлі сучасної екологічної кризи. Іноді цей процес тлумачиться буквально як перехід від «сфери життя» до «сфери розуму», що означає кінець біосфери й початок техносфери, де надійні природні механізми регулювання, апробовані впродовж цілих геологічних періодів, будуть замінені автоматикою та електронікою. Причому, підстави для такого «прочитання», на тлі домінуючих нині технократичних інтенцій, в інтерпретаціях В. Вернадського знаходять. Розведення феноменів життя і розуму стає сьогодні загальним місцем в футурологічних побудовах. «Самоконструювання розумного життя, майже немислиме пов'язане із кінцем біологічної історії Homo sapiens» [19, 21]. Ще основоположники «філософії життя» вважали, що свідомість та сапієнтність людини роблять її нещасливою в реальному бутті.

Якщо звернути увагу на сучасну дискусію з цього приводу, то діапазон варіантів такого переходу не може не вражати. М. Голубець в роботі «Від біосфери до соціосфери» (1997) висловлює впевненість, що соціосфера є якісно новою планетною надсистемою, до складу якої ввійшла біосфера та інші геосфери і прилеглий до Землі Космос. Біосфера вже перейшла в ноосферу. Етапами розвитку нашої планети є геогенез – біогенез – соціогенез. Ми сьогодні знаходимося на заключному етапі [13, 70].

А. Назаретян вважає, що біосфера стає підсистемою планетарної цивілізації. А. Буровський зазначає, що біосферна стадія розвитку ландшафтної оболонки Землі закінчилась давним-давно з появою людини. І вже не живе, а «мисляча речовина» визначає перебіг геологічних та енергетичних процесів на планеті, а планетарна еволюція відбувається не за рахунок біогенних, а за рахунок антропогенних процесів. У зв'язку з чим пропонує нову «сферу», яка найбільш відповідає ситуації – **антропогеосферу**. «Людина із біосфери» переживає останні часи, а дихотомія «природне – штучне», «культурне – природне» виглядає анахронізмом [2, 141-142].

Людина активно піддається критиці за надмірний «активізм» (культивування в європейській літературі запозиченого з Китаю принципу недіяння – «у-вей») і, разом з тим, не менш активно робляться апеляції до цієї ж самої активності, як єдиного засобу подолання антропологічної та екологічної кризи. Марк Рац вважає, що адекватне уявлення про довколишнє середовище може формуватися в межах або натуралістичного, або діяльнісного підходів. В натуралістичній традиції люди мають адаптуватися до існуючих умов, тобто вести рослинний спосіб життя. В діяльнісній – людина адаптує природні умови до своїх потреб. І, оскільки, «природа живе нині у світі мислення та діяльності», природне середовище потрібно не охороняти, а формувати його та управляти ним [15, 153-154]. На підставі цього пропонує вважати екологію не природничою, а соціальною наукою.

Стає очевидним, що без уточнення термінології, змісту цих «сфер» та виявлення головних комунікацій між ними неможливо відповісти на запитання: чому людина, «вінець» природи, приносить в неї «сенсацію та відчуття краси» і, разом з тим, людство не може зупинитися на шляху власної самовбивчої активності і невпинно наближається до загибелі. Для уникнення цього драматичного фіналу людської історії надії до сьогодні покладаються, попри весь скептицизм, що до «ноосферології» та «ноосферного підходу».

Слід, як слушно зазначає В. Кутирев, розрізнити трактування ноосфери як утопічної мрії та її реальний стан. Тут несистемно переплітаються аксіологічні та онтологічні підходи. Концепція ноосфери надає сподівання на гармонію соціуму та природи, яка досить очевидно нагадує сциєнтичний аналог соціально-політичних утопій типу комунізму і має історичні корені в окультно-релігійній течії «російського космізму». В. Вернадський орієнтувався на осмислення усіх явищ земного життя, включаючи й духовний аспект, в їх нерозривному зв'язку з еволюцією всього Космосу. Сьогодні духовність редукується до мислення, а культура сциєнтизується і технізується. Відношення до ноосфери, не дивлячись на кризовий стан сучасної цивілізації, продовжує бути переважно екзальтованим, хоча нині вже важко повірити в поєднання науки, суспільного розвитку та державної політики за для людського блага, а тим більше про «світ без зброї, війн та екологічних проблем», на що сподівалися найближчі послідовники В. Вернадського. Ноосфера як реальність є штучним середовищем, котре витісняє природне (біологічне), і багато в чому нагадує техносферу, яка, в свою чергу призводить до глобальної екологічної кризи. В процесі перетворення

біосфери в ноосферу людина починає відгороджуватися від природного середовища, нею ж «олюдненого»: установки штучного клімату, кондиціонери, іонізатори, зволожувачі повітря, тощо. Це надає підстави вважати, що замість епохи ноосфери людство досягло стану **техносфери** (А. Ферсман, Г. Хільмі) – частини біосфери, перетвореної людьми за допомогою прямої чи опосередкованої дії технічних засобів для забезпечення соціально-економічних потреб людини. Іноді означені «сфери» ототожнюють, що є не зовсім коректним. Разом з тим, як сподівається В. Кутирєв (і не лише він), концепція ноосфери вселяє сподівання про можливість довготермінового спільного розвитку її з біосферою, при якій швидкість перетворень природного середовища не буде випереджувати наші адаптивні можливості [17, 170-172]. Тут вже йдеться не про перехід біосфери в ноосферу, а про їх **коеволюцію**. «Забезпечення коеволюції природного і штучного, біосфери і ноосфери стає головною умовою нашого виживання» [17, 177].

У всякому випадку, як видається, ігнорувати концепцію переходу біосфери в ноосферу, попри усі критичні зауваження на її адресу, не буде коректним. В коментарях з цього приводу дуже багато поверхового, публіцистичного та дилетантського. Збереження рівноваги в системі «людина – біосфера» залишається головною передумовою створення бажаної перспективи майбутнього розвитку людської цивілізації. Саме ноосферний підхід допомагає усвідомити, що людина не є зовнішнім для біосфери чинником, що порушує природну гармонію. Застороги проти технократичної орієнтації, охорона природного довкілля, знову ж таки в інтересах людини, життя якої є неможливим без належних екологічних умов та збереження флори і фауни. Тут навіть не виключаються можливості покращення деяких параметрів екосистем. Ноосферний підхід вимагає усвідомлення та реалізації екологічних настанов, у зв'язку з чим виникає ринок природоохоронного обладнання, культивується потреба у екологічно-чистій продукції. Тобто не йдеться про категоричну відмову від антропоцентризму, що є неможливим в принципі. Навіть в суто прагматичному аспекті йдеться про економічний розвиток без марнотратства людських та природних ресурсів. І, що особливо важливо, консолідацію зусиль всього людства в планетарному масштабі; консолідацію, що буде спиратися на мораль та екологічну культуру. «Щоб вижити і зберегти глузд в майбутньому, нам необхідно розвивати (а не розрушати) людську гідність. Це можливо зробити, перш за все, за рахунок кращого розуміння екологічного контексту людського життя. Сьогодні для всіх має бути очевидним: ми не маємо права залишатися в необізнаності стосовно до екологічних законів, що керують людиною, природою, історією. Інакше ми загинемо під обломками власної цивілізації» [8, 6]. Нарешті, в етимології поняття ноосфера є присутнім корінь «noos» – мудрість, а не «ratio» – розум, які чітко розрізняються в сучасній епістемології.

На ноосферний підхід покладаються сподівання на реалізацію мрій про нову, «екологічну» цивілізацію. Характерною ознакою сучасної біосферології є дослідження специфіки еколого-культурологічних зв'язків, що є необхідною передумовою для подолання зацікленості цивілізованої людини на стратегії лише економічного успіху, відмову від орієнтації на кількісний прогрес і створення підвалин якісного зростання. Відомі дослідники творчості В. Вернадського Інар Мочалов та Валентин Онопрієнко звертають увагу на те, що концепція ноосфери не є теоретичною ілюзією, а являє собою «емпіричне узагальнення», яке адекватно відображає планетарні процеси, вдало синтезує природні та історичні реалії. «Концепція ноосфери стала основою і новим імпульсом для розвитку інтеграційних процесів в науці, сприяючи тому, що такі не просто автономні, але й різні по природі, а іноді альтернативні в методологічному плані ареали, як природознавство і комплекс соціогуманітарних наук, рухаються назустріч один одному» [11, 73-74]. І, нарешті, біосфера при цьому не знищується, а продовжує розвиватися в гармонії «з людським розумом, покликанням зрозуміти закономірності еволюції біосфери та місце в ній людини». Іншим полюсом «біосферного сценарію» може бути некерований, хаотичний ноосферний процес, який прагне вирватися за межі земної біосфери у простори Космосу, спираючись на неконтрольовану ж техносферу. Тут вже реальними стають утопічність та апокаліпсис [11, 75-76].

Схоже, що людство обирає другий варіант «біосферного сценарію». Нині відбувається значна трансформація уявлень про феномен антропосфери. Особливо це помітно в час-

тині новітніх прогнозів щодо майбутнього людини та людства. Отримує значну актуалізацію концепція «соціо-біологічної дезадаптації» (Р. Дюбо, А. Дюссер, П. Делор, В. Гюан), де обстоюється концепція відставання консервативного біологічного від вимог невинно прогресуючого соціального. Про дезадаптацію біологічного та соціально-культурного писав ще Ілля Мечніков у своїх «Етюдах про природу людини». Нині в цьому напрямку активно працює позаакадемічний, а на сьогодні вже й «біля академічний», напрямок — **трансгуманізм** (засновники Нік Бостром, Рей Курцвейль, Вернон Уінж та ін.). Трансгуманістичні ідеї із уявлень «малочисельної групи маргіналів швидко перетворилось у впливову соціальну силу, що володіє значними фінансовими ресурсами і політичним впливом — як в цілому, так і усередині наукового співтовариства» [19, 47]. З'являється ціла низка біотехнологічних утопій (трансформація людської тілесності та психіки, створення постлюдини, досягнення безсмертя тощо). Обстоюється необхідність звільнити людину від біологічних «кайданів» і «сліпого» процесу хаотичної, некерованої еволюції. «Людина біологічно й інтелектуально є обмеженою істотою; в її чуттєвих органах низький рівень сприймання, у її мозку — слабка пам'ять і повільний темп переробки інформації, у її тіла — обмежений темп витривалості та короткий термін життя, і все це скорочує еволюційний потенціал людини як виду» [22, 104]. Аргументується положення, що перенісши феномен людини на «небіологічний носій» можна буде уникнути страждань, старіння і смерті, а також підсилити фізичні, розумові та психологічні здатності людини. Заради цього природа людини стає полігоном для різних маніпуляцій та модифікацій. При цьому залучаються новітні досягнення генетики, нейронауки (маніпулювання на рівні нейронів), нанотехнології (маніпулювання на рівні окремих молекул). До того ж додаються вже традиційні психотерапія та фармакологія. Адепти трансгуманізму посилаються на Сартра (постійний перехід людини за свої межі) та Ніцше (мрія про надлюдину, яка по той бік добра і зла). Трансгуманізм розглядається як єдино можлива стратегія подолання антропологічної кризи. Пропонується «гуманістичний проект» відвернення біологічної деградації людини, досягнення коеволюції природи та суспільства, формування нової біосферної цивілізації. Декларується прагнення зберегти розум і життя, шляхом переносу цих феноменів на інший, небіологічний носій за умов екологічогуманітарної кризи сучасного людства. «Біологічний носій» недосконалий, консервативний і піддається постійним загрозам. Як відомо драматизм сучасної екологічної ситуації полягає в тому, що в процесі людської життєдіяльності деградує природне середовище, що згодом надзвичайно негативним чином відбивається на самопочутті самої людини, як біологічній істоті. Людство має подолати свої біологічні обмеження і відкрити для себе принципово нову антропологічну перспективу. Недосконалі біологічні органи все більше будуть витіснятися штучними, нестаріючими і більш ефективними. Людський суб'єкт буде розчинений в інформаційних потоках і електронних мережах. А. Назаретян приходиться до висновку, що «емпірична людина», яку створила сліпа біологічна еволюція, не має майбутнього. Майбутнє за Homo novus, який з'явиться шляхом модернізації генома Homo sapiens, аби вижити [12]. Більш того, він вважає, що «денатуралізація» людини є неминучою. «Людина звільниться від кайданів тотемно-ідеологічного, релігійного конструювання реальності. Людина, що тужить за безсмертям виявиться еволюційним мостом між Мавпою та безсмертним Зверхрозумом» [4, 48].

Все це буде досягатися за рахунок атомо-молекулярного конструювання матеріалів та улаштувань із наперед заданими якостями, управління біологічними процесами на молекулярному рівні, розкриття тайн функціонування мозку та створення «сильного» штучного інтелекту. І, як зазначається в останніх публікаціях, це зовсім не означає перетворення людини в постлюдину або біоробота. Просто йдеться про черговий етап її розвитку. Суть не в завершенні (кінці) людини, а в розширенні самого поняття «людське», яке переходить до всієї сукупності створеного нею. І не слід боятися перспектив зникнення людини у машино-інформаційній цивілізації. [22, 93]. Конвергентні НБИКС — технології: (нано, біо, інфо, когнітивні та соціальні) створюють принципово нове життєве середовище і ставлять під сумнів звичні (традиційні) способи орієнтації у світі. Як сподівається Д. Дубровський, на середину ХХІ ст. передбачається досягнення стану сингулярності, коли створені людиною кібернетичні системи вийдуть на передній край еволюції розуму, чим буде подолано

інертну біологічну природу людини. Недосконалі біологічні органи все більше будуть витіснятися штучними, нестаріючими і більш ефективними. Людський суб'єкт буде розчинений в інформаційних потоках і електронних мережах. Сподівання покладаються на НБИКС. «Россия -2045». Людство має подолати свої біологічні та земні ланцюги і відкрити нову «антропологічну перспективу» [6, 54].

Сам термін «**постлюдина**» продовжує тлумачитися як символ продукту трансформації людиною самої себе (імплантанти, генна інженерія, безстатева репродукція, конвергенція зі «штучним інтелектом» тощо). Набуває популярності нове поле досліджень, яке визнають як «постлюдське» та «постгуманне» – posthuman studies.

Все це активно осмислюється у згаданому вже «трансгуманізмі», напрямку, який є позаакадемічним рухом ентузіастів кібер-роуму, що сформувався в США в 1990-ті роки, де робиться спроба «поєднати прориви в області комп'ютерних та генетичних технологій із філософією подолання природних обмежень, властивих людині як смертній істоті» [22, 91]. Проголошується завершення етапу еволюції розуму у формі людини як біологічного виду та початок нового етапу «прискореної еволюції розуму» у вигляді інформаційно-кібернетичних систем. У зв'язку з цим проголошується початок нової епохи людського розвитку. Представники руху «**трансгуманізм**» у 2004 році об'єдналися у Всесвітню асоціацію, провели в Торонто (Канада) Міжнародну конференцію, на якій сформували вимоги повної свободи використання нових технологій для вдосконалення людського інтелекту, забезпечення людству «виходу» за межі планети. Людина тлумачиться як інформаційна система, яка може функціонувати на будь-якому матеріальному носії. Представники трансгуманізму займають доволі агресивну позицію проти «біоконсерваторів» і вважають, що вчені не несуть моральної відповідальності і мають робити все, що вважають за потрібне.

М. Епштейн пропонує для визначення цього поля дослідження термін «**гуманологія**» і теж вважає, що йдеться не про «кінець людини», а про розширення самого поняття «людського», яке переходить у всю сукупність створеного людиною, навіть там, де вона закінчується як біологічне явище. Оскільки людина – це постійний вихід за власні меж, то немає нічого дивного в грядущому «постгуманітарному». Процес уподібнюється певній «творчій естафеті», яку Бог передає людині, а людина, в свою чергу, – штучному розуму. Тому йдеться не про приниження людини, її «дегуманізацію», а про вияв її автономії і свободи [22, 93–94]. Якщо боголюдина є центром християнської теології, а технолюдина – центром нової гуманології. Гуманологія виходить за межі гуманітарного саме в ті області, де людство найбільш радикально змінює тебе і, разом з тим, залишається собою. Людина стає «постбіологічною». Наводяться аналогії з Ф. Ніцше – людина лише місток між мавпою і надлюдиною. Гуманологія – за М. Епштейном, – це й є наука про людину, яка переступає свої видові межі, наука про трансформації людського в процесі створення штучних форм життя та розуму, потенційно перевершуючи біологічний вид homo sapiens. Таким чином, на його думку, ми маємо наступну систему наук про людину: **антропологію** – що вивчає людину як біологічний вид, враховуючи його культурну еволюцію, як елемент еволюції біологічної; **гуманітарні науки** – вивчають людину як суверенний суб'єкт з його філософією, етикою, мовою, літературою, мистецтвом тощо; **гуманологію** – що вивчає людину як фрагмент техносфери, яка створюється людьми ж і яка згодом розчиняє їх в собі. Її призначення – дослідження взаємодії між біо і техно в людині, «технізацію організму та олюднення машини» [22, 99–103]. Така «втішна», «дзеркально симетрична» картина відповідає, на думку автора, основним епохам людської цивілізації: доісторичної, історичної та постісторичної. Тут ми маємо справу з поясненням і майже виправданням процесів, проти яких постають сучасні гуманітарія, теологія та етика, як об'єктивних і неминучих.

Таким чином здійснюється своєрідна «антикваризація» людини. Відставання консервативного біологічного від прогресивного соціального долається розвитком новітніх систем техніки. А такий напрямок як «**екологія людини**» буде розглядати власне людину в шерезі не лише поза розумових форм життя (рослин в тварин) а й «позабіологічних форм розуму».

П.С.Гуревич пише про «феномен **деантропологізації** людини». Людське тіло зникає. Людина стає зникаючим видом, «вмираючою антропологічною даністю». «Людина стає предметом археології та етнографії, якимось символом минулих форм біологічного існування» [5, 20].

Звичайно, такі перспективи майбутнього людського роду влаштовують далеко не всіх. Колись відомий теолог Іринеї Ліонський, аналізуючи «первородний гріх» наших пращурів Адама і Єви зауважив: не ставши людьми, вже забажали стати богами. Це зауваження більше пасує до намагань сучасних трансгуманістів та біотехнологів. Як слушно зазначає В. Лекторський, проєктивна та конструктивна роль філософії має сенс постільки, оскільки мова йде про зміни в межах саме людини, саме таких, котрі виходять із цінності людської індивідуальності, із ідеї вдосконалення людини, а не перетворення її в постістоту, тобто в «нелюдь». Скажімо реалізація ідеї безсмертя «привела б до того, що головні культурні цінності, що передбачають любов, мужність, турботу (про дітей, стариків, ближніх), готовність до самопожертви тощо стали б непотрібними». Тому роль філософії (нагадаємо, що етика є органічним фрагментом філософії) полягає в тому, щоб критично оцінити набуття і втрати, «виявити можливі загрози для існування людини та її культури на випадок бездумного та нічим не обмеженого експериментування із людським тілом та мозком» [9, 22]. Як слушно зазначає В. Кутирев, рансформація із прогреса в регрес, коли людина із суб'єкта процесів перетворюється на їх чинник та матеріал, не залишає сподівання на виживання людства.

На цьому ґрунті виникають надзвичайно гострі дискусії. «Біоконсерватори» – гуманітарії, релігійні діячі тощо – феномен «постлюдини» інтерпретують не як подальше її вдосконалення, а як втрату власне людського. О. Мареева констатує, що людина вже давно вдосконалює штучні органи. Від протезування зовнішніх органів перейшла до протезування органів внутрішніх. Але ж на цьому шляху можна втратити людську ідентичність. «Навіщо мені безсмертне тіло, коли це буду вже не Я?» [10, 173].

Отже в процесі усвідомлення сучасного стану «світу людини» ми знаходимо черговий сплеск протистояння між «алармістами», «біоконсерваторами» та «прогресистами», що орієнтуються на радикальні технократичні сценарії подальшого існування людської цивілізації, в яких може зникнути все людське. Як слушно зауважує В.Чешко, «Сценарій трансгуманізму – постлюдського майбутнього спирається на примат законів технологічного прогресу, відчуженого від самої людини. Його ідеологією і філософією служить технологічний детермінізм: все, що не суперечить законам науки і технічно здійснимо може і мусить бути зреалізованим» [19, 47]. Попри те, що нині протистояння активно прогресує, варто сподіватися лише на подолання антагонізму між цими сценаріями і сконцентрувати зусилля для створення нового сценарію, який би поєднав все позитивне в попередніх і подарував би надію на більш-менш благополучне майбутнє людського роду.

Література:

1. Бердяев Н.А. Смысл истории.- М.: Мысль, 1990. – 175 с.
2. Буровский А.М. Человек из биосферы. Постнеклассическое знание versus классическая экология // Общественные науки и современность. – 1999. – № 3. – С.139-149.
3. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Кн.2. Научная мысль как планетное явление. – М.: Наука, 1977. – 191 с.
4. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. – М.: ООО «Издательство МБА», 2013. – 272 с.
5. Гуревич П.С. Феномен деантропологизации человека // Вопросы философии. – 2009. – № 3. – 19-31.
6. Дубровский Д.И. Биологические корни экологического кризиса. Что дальше? // Человек. – 2012. – № 6. – С. 51-54.
7. Знание в современной культуре (материалы «круглого стола»). // Вопросы философии. – 2012. – № 9. – С. 3-45.
8. Каттон У. Р. мл. Конец техноутопии. Исследование экологических причин коллапса западной цивилизации. – К.: ЭкоПраво, 2006. – 255 с.
9. Лекторский В.А. Философия как понимание и трансформирование // Вопросы философии. – 2009. – № 1. – С. 17-24.
10. Мареева Е.В. От искусственного интеллекта к искусственной душе // Вопросы философии. – 2014. – № 1. – С. 171-177.
11. Мочалов И.И., Оноприенко В.И. В.И.Вернадский: Наука. Философия. Человек. – М.: ИИЕТ им. С.И. Вавилова РАН, 2008. – 408 с.

12. Назаретян А.П. Беспределен ли человек? // Общественные науки и современность.. – 1992. – № 5. – С. 176-185.
13. Ноосферогенез і гармонійний розвиток. – К.: Геопринт, 2012. – 127 с.
14. Размышления в связи с выходом новой книги В.М. Межуева // Вопросы философии. – 2012. – № 2. – С. 104-112.
15. Рац М.В. Экология Природы или Экология Человека? // Общественные науки и современность. – 1999. – №3. – С.150-160.
16. Семашко Л.М. Сферный подход. Философия, демократия, рынок, человек. Методология, концепции, проектировки. – С-Пб.: Нотабене, 1992. – 368 с.
17. Стратегия выживания: Космизм и экология – М.:ЛКИ, 2013. – 304 с.
18. Человек и мир человека. – К.: Наукова думка, 1977. – 342 с.
19. Чешко В.Ф. Стабильная адаптивная стратегия Homo sapiens. Биополитические альтернативы. Проблема Бога. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2012. – 596 с.
20. Хайдеггер Мартин. Разговор на проселочной дороге. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
21. Эко Умберто. Имя розы. – СПб.: Symposium, 2006. – 640 с.
22. Эпштейн М.Н. Творческое исчезновение человека. Введение в гуманологию // Философские науки. – 2009. – № 2. – С. 91 – 105.

Киселев Н.Н. Сфера человеческого бытия: проблемы и перспективы.

В статье анализируются современные представления о антропосфере с учетом масштабных цивилизационных изменений, которые обуславливают антропологический кризис и ставят под угрозу будущее цивилизации.

Ключевые слова: антропосфера, ноосфера, природа, культура, человек, экология, этика.

Kiselev N.N. Sphere of human being: Issues and perspectives.

In this article there is analyzes of current understanding of antroposphere, considering global civilization changes, which cause anthropological crises and put future of the civilization into the danger.

Key words: antroposphere, noosphere, nature, culture, humanity, ecology, ethics.

УДК: 159.922.4

Т.В. Довбенко,

ст. викладач НУФВіС України

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються особливості етнопсихологічних типів характерів українців, як носіїв національної ментальності. Автор подає систематизований виклад наукових концепцій та поглядів на проблеми психології народу відомих етнопсихологів, етнографів, соціологів, істориків.

Ключові слова: менталітет, етнопсихологія, національний характер, психотип.

Події останніх років показали високу значимість національного фактору у житті суспільства. Проблема етнопсихологічних особливостей обумовлена особливістю сучасного етапу розвитку суспільства, що відчуває загально соціальну глибоку кризу і перехід до нового якісного стану. Україна переживає непростий час перебудови всіх сторін суспільного життя, а тому необхідно вирішувати складні специфічні задачі етнопсихологічного характеру.

Національні ціннісні орієнтації формуються впродовж століть і тисячоліть. Разом з тим різкі зміни економічного, суспільно-політичного, духовного життя корінної нації приводять до перегляду цінностей. Загальнолюдські цінності залишаються, а політичні, економічні, соціальні та ін. зазнають певних, а часто і значних змін.

Багато дослідників згодні з тим, що на протязі останніх півтори тисячі років в житті людства відбулися значні переми: змінилися суспільно-економічні формації, з'явилися нові суспільні класи і соціальні системи, склалися нові етнічні відносини. Ці трансформації внесли величезні зміни у духовне обличчя народів. Нам потрібно, за висловом Ю.Липи, «звільнитися від змови істориків» як чужоземних, так і своїх перешиванців, які неправильно, спотворено подавали історію землі нашої, мови нашої, культури нашої і нашого українського характеру. З такого «подання», з таких необ'єктивних оцінок велика нам кривда: